

Олена Тринус

О. Ф. МУЗИЧЕНКО ПРО СУТНІСТЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

В умовах соціально-економічних перетворень і духовно-культурних процесів, що відбуваються в житті нашої держави, дедалі більше зростають вимоги до якості освіти. Перед освітянами стоїть завдання сприяння становленню молодого людини як особистості та фахівця, відродженню її духовності та почуття патріотизму, розвитку її громадянського самоусвідомлення, здатності дбати про своє здоров'я і про довкілля. Безперечно, одним з основних факторів творення нової людини - громадянина України - є відродження національної школи як соціального інституту нації. Побудова української національної школи неможлива без вивчення історичної спадщини минулого, тим більше, що подібний процес національного відродження тривав на Україні в 20-х роках ХХ століття.

Історія української педагогічної думки початку ХХ ст. багата на славні імена вчених, педагогів, які внесли значний вклад у розвиток педагогічної науки. Один із них - Олександр Федорович Музиченко - професор педагогіки, методист, дидакт, який майже 40 років життя присвятив педагогічній діяльності. Білою плямою залишається й донині його педагогічна спадщина. Але є досить підстав збагатити освітню справу в галузі національної школи аспектами його творчості. Внесок педагога у розвиток української школи є вагомим і значущим із позицій сьогодення. Відразу згадується вислів "нове - це добре забуте старе". Тому що описані педагогом майже 100 років тому спроби реформувати школу на засадах демократизації освіти, змісту, методів навчання, застосування прогресивних надбань зарубіжної педагогіки у педагогічній практиці, гармонійному розвитку всіх здібностей дитини, активізації її пізнавальної діяльності, творчої ролі вчителя в навчально-виховному процесі подібні до тих, що відбуваються в наші дні. "Досліднику, який вивчає сучасність з широкої історичної точки зору, нове нерідко здається новим тільки за формою, але давно знайомим, старим за змістом. Зараз, на початку ХХ століття, ми є свідками глибокого процесу сучасності: серед духовних цінностей знову відбувається переоцінка, що висуває на перший план школу та народну освіту", - писав Олександр Федорович [4, с. 108].

Дослідження історії розвитку освіти та педагогічної науки в Україні перебувало в центрі уваги багатьох учених. Серед них Б. М. Стуйарик, О. в. Сухомлинська, М. Д. Ярмаченко, Н. П. Калиниченко, В. П. Краб, о. А. Дубасенюк, М. В. Левківський. Але освітня діяльність О. Ф. Музиченка залишається поза увагою науковців.

О. Ф. Музиченко - один із багатьох педагогів-публіцистів, які через видання своїх творів підготували основу для розвитку педагогіки в наступні століття. Мета нашої статті - розкрити сутність і привабливість підходів Олександра Федоровича на предмет і сутність української педагогічної думки, принципи освіти, побудови школи.

Період його інтенсивної творчої діяльності, розквіту наукового таланту припадає на першу третину ХХ ст. У цей час спостерігався один з найбільших сплесків відродження нації, розвитку суспільних наук, публіцистики, мистецтва. Даний період можна розцінювати як етап повільного, але наполегливого творення національної педагогічної науки та піколю з яскраво вираженою тенденцією на розмаїття й індивідуалізацію.

Протягом 1906-1913 рр. були проголошені певні громадянські свободи - слова, друку, зборів, спілок. Революційні події цього часу активізували національно-демократичний, просвітницький рух в Україні. Все це викликало розвиток видавничої роботи, появу українських видань, у яких пропагуються ідеї розвитку української школи.

У 1920 рр. шкільна політика різних урядів (Центральної Ради, Генерального секретаріату, Гетьманату, Директорії) справила помітний вплив на подальший розвиток національної науки та школи. Саме в цей час з'явилася ідея створення своєї власної системи навчання і виховання підрастаючої молоді. Причиною цього був кризовий стан педагогічної науки, яка відюнула стару модель педагогіки як науки і гостро потребувала створення її нової методологічної основи. У час пошуків і вагань щодо побудови навчально-виховного процесу, створення нової наукової теорії думки українських педагогів-учених були спрямовані на Захід [1]. О. Ф. Музиченко був одним із фундаторів вивчення проблем зарубіжної школи і педагогічних течій. Певно цікавлено вивчав чужоземний досвід, його симпатії були на боці школи! Західної Європи й Америки, особливо тих, досвід яких можна було прислухатися до національної системи освіти.

Потокуючись із думкою свого вчителя, професора Рейна, О. Ф. Музиченковважав, що таке вивчення сприятиме обміну духовними надбаннями, великий ідеями ідеального виховання між народами. Поширення їх не лише "іє стирає самотнього малюнку чужої народної індивідуальності, але сприяє її живучості, доставляючи їй матеріал для переробки" [5, с. 114].

Розглянемо особливості чотирьох головних, із точки зору педагога-дослідника, "течій" у педагогіці:

1. Герbartіанська або теорія виховуючого навчання. Розробив її німецький філософ, психолог і педагог І. Ф. Герbart. Ця течія була розповсюджена в Європі й Америці. В основі її лежить ідея, що вчитель повинен розвивати розум учня. У кого буде більше знань, той буде відчувати і чинити вірно. Знання треба давати поступово, від легкого до важкого, докладно їх роз'яснити. Таке навчання буде виховувати учня.

2. Індивідуалістична педагогіка Цей напрям досліджувався німецькими педагогами Шеррельманом і Гансбергом. У його основі лежить ідея, що в учня треба розвивати не лише розум, а й, головним чином, почуття. Тому процес навчання в школі повинен бути збудований таким чином, щоб збуджувати в учнів гарні почуття. Це спонукає дітей до творчої праці: у такій школі вони не стільки заучують чуже, скільки самі творять.

3. Соціальна (суспільна) педагогіка. Цей напрям очолював німецький вчений П. Наторп. Він вважає, що в школі потрібно розвивати волю дитини, загартовувати її характер і пропонує вчити учнів виконувати різні роботи, допомагати одне одному. Навчені таким чином діти будуть розуміти, що таке спільна робота, суспільна праця. Вони житимуть потребами суспільства та будуть енергійно для цього працювати. При цьому навчатися розуміти та любити одне одного і робітник, і вчений.

4. Експериментальна педагогіка або педологія. Метою цього напрямку є вивчення розуму дітей, їх пам'яті, уваги, кмітливості, інтересів, швидкості стомлення від розумової праці й організація процесу навчання відповідно до здібностей і сил учнів [3]. Підрунтям педології стали ідеї вільного виховання дитини, педоцентризм, в основі якого лежить концепція про те, що дитина - центр навчально-виховного процесу. Такі ідеї відстоювались А. Фер'єром, О. Декролі, Дж. Дьюї, М. Мантесорі, В. Лаєм та ін.

На початку ХХ ст. педагогічна наука в Україні базувалася саме на досягненнях педології. Парадигму виховного процесу в цей період становили: підхід до дитини через еволюційно-біологічні та культурно-історичні закономірності розвитку, побудова на цій основі виховання, що мало за мету формування яскравої та самобутньої індивідуальності. Теоретико-методологічну основу педології як інтегрованої науки про дитину складали: біологія, анатомія людини, рефлексологія, фізіологія, антропологія та ін. [1]. Педагогіка так само розглядалася як складова педології. На неї покладалося програмно-методичне забезпечення і практичне втілення шляхів, форм і методів формування дитини на основі теоретико-методологічних даних педології.

Наголошуючи на важливості педагогіки, Олександр Федорович Музиченко вказував, що "ХГХ століття залишило у спадок ХХ століттю велике питання про те, як створити добру школу, та заповідало правильно вирішити це питання" [2, с. 134]. Педагогіка, на думку вченого, - це наука, яка допомагає правильно та добре влаштувати школу та вчити дітей, яка шукає істинну відповідь стосовно вірної постановки справи народної освіти, і якщо людям коли-небудь станс жити краще, то цим вони будуть зобов'язані теперішньому ХХ століттю, тому що воно першим звернуло увагу на нагальну переорієнтацію виховання, школи та педагогіки [2, с. 160].

Педагогічна наука виникла і розвивалася як теорія виховання підростаючих поколінь. Зумовлено це тим, що людина, її духовні та фізичні якості формуються в дитинстві, підлітковому віці та юності. "Ті уявлення, які міцно заронились у душі у дитини, належать до найпостійніших і нерідко визначають напрям мислення та моральної діяльності на все життя" [3, с. 12], Тому істотні прогалини і недоліки у вихованні, допущені в ранньому віці, ліквідувати пізніше надзвичайно важко, а іноді неможливо, зауважував педагог.

Він розрізняє наукову та природну педагогіки. Першу репрезентують педагогічна спадщина та новітні педагогічні течії, вивченням яких вчений приділяв велике значення. Природна педагогіка, на думку педагога, - ніщо інше, як теорія виховання, яка відповідає природному розвитку людини. Творцем її був народ, а тому педагогічна мудрість часто слугує джерелом і для педагогіки наукової. "Не тільки школа, але й сам індивід передає нащадкам накопичений досвід", - пише педагог [3, с. 12].

Про багатство народу, на думку педагога, не можна судити за тим, скільки грошей у державі. Якщо у нього мало здорових, розумних, знаючих, діяльних, енергійних працівників, талановитих людей, які люблять свою Вітчизну, інакше кажучи, мало духовних сил, то такий народ не можна вважати багатим. Люди, які люблять свою країну і свій народ, бажають знати, як можна втримати народне багатство, ж примножити його. Народне багатство, продовжує педагог, складається з двох половин: господарської та духовної. Під господарською половиною потрібно розуміти промисловість і торгівлю, під духовною - науку, мистецтво, мораль, релігію народу.

Педагогіку О. Ф. Музиченко визначає як науку, що вчить людину, як розвинути та забезпечити саме духовну царину [2, с. 141]. Галузями педагогіки він визначає історію педагогіки ("яка вивчає питання, ж вчили раніше") та систему педагогіки ("ж влаштувати школу та освіту зараз") [2, с. 141].

Історія педагогіки, вивчає такі питання: ідеї, теорії про виховання та школу, що висловлювалися з давніх часів; улаштування шкіл у різні часи.

Система педагогіки, у свою чергу, включає практичну педагогіку і теоретичну педагогіку. Практична педагогіка розглядає форми виховання (де можна вчити дітей) та шкільне управління. Теоретична педагогіка вивчає цілі та засоби виховання. Засоби виховання складають дидактика (як впливати на розум дітей і навчати їх різним знанням) та виховання (як діяти на душу дитини: формування дисциплінованості, моральне виховання, фізичне виховання).

Дидактику О. Ф. Музиченко поділяє на загальну та часткову або методики. Перша розглядає "загальні правила вивчення всіх предметів" - "яким предметам треба вчити та як зробити навчання швидким, легким і цікавим". Завдання другої педагог визначає як "особливі правила викладання окремих предметів", "особливі прийоми викладання читання, арифметики й інших предметів" [2, с. 141].

В якості найважливіших педагогічних категорій Олександр Федорич розглядає виховання, освіту, навчання.

Першою ознакою освіти вчений визначає виховання. На його думку, "виховувати - значить впливати на характер учня" [2]. Характер визначає вміння людини діяти: чим енергійніше та самостійніше діє людина, тим сильніший у неї характер. Школа вчить учня діяти вміло й енергійно, тобто розвиває його волю. Та, як правило, буває так, що у дитини є і знання, і вміння, але діяти, проявити волю вона не може через те, що у неї нема ні-
Л\Д\Л и ПШ^Д^ . інісьрь.^ с іпм ш^ілім, лкгт очц^ лі^Дилу під ^алуапп
дії, тобто до вияву волі" [2]. Загалом О. Ф. Музиченко поділяє всі інтереси на: об'єктивні (ті, що відносяться до предметів, що оточують людину); суб'єктивні (ті, що відносяться до самої людини, до її душі).

Педагог робить висновок, що *виховувати* учня - означає рівномірно та глибоко розвивати всі його інтереси, а саме: емпіричний (що?); спекулятивний (чому?); художній (оцінка речей і людей із точки зору краси (естетики)); симпатичний (співчуття окремим людям); соціальний (любов до вітчизни, суспільства, всього людства); релігійний (віра у вищу небесну силу).

Другою ознакою освіти педагог вважає *навчання*. Навчати, на його думку значить "повно та гармонійно розвивати розум людини", тобто повідомити йому всі головні сторони знань таким чином, щоб одні знання не суперечили іншим, а погоджувались одне з одним і підкріплювали одне одного [2].

Тобто *освіта*, на думку вченого, - це процес виховання розуму дитини.

Залежно від визначених цілей О. Ф. Музиченко розглядає загальну та спеціальну освіту. Загальна освіта "виховує характер людини, збуджуючи її інтереси рівномірно, і дає людині матеріал для вироблення світогляду". Така людина знайде гармонію між собою та світом і створить гармонію в

собі. А спеціальна "розвиває лише один будь-який інтерес і готує людину ... до практичного діла". При цьому, наголошує педагог, між цими видами освіти не повинно бути суперечностей, гострих кутів. Ставлячи питання "Яка школа вигідна для народу: загальна чи спеціальна?", він відповідає, що, на перший погляд, здається, що вигідно давати дітям відразу спеціальну підготовку, яка завжди дає знання для практичного діла, а, значить, вірного заробітку. Але людина, яка не отримала загальну освіту, ніколи не буде самостійною у своїх вчинках, творчою та винахідливою у житті та праці. У свою чергу, одна лише загальна освіта не готує людину до життя. Система освіти повинна бути влаштована таким чином, щоб після будь-якої загальної школи можна було б вступити до відповідної спеціальної [2].

О. Музиченко так визначає мету освіти: "Школа ХХ століття буде мати в головному іншу мету: розвиток самостійності мислення, чіткий погляд на здобуття знань й ознайомлення з природним зв'язком явищ" [3, с. 21].

Аналізуючи основні принципи освіти, педагог виділяє такі:

Принцип гуманності передбачає необхідність плекати і розвивати здібності й талант кожної особистості: "Школа повинна забезпечити кожному учневі можливість розвивати всі свої сили та здібності до вищої повноти та досягнути освіти, що відповідає здібностям, працьовитості та наполегливості кожної дитини" [2].

Принцип свідомості й пізнавальної активності учнів виходить із того, що позитивний результат будь-якої діяльності визначається аісінвїістю людини та є запереченням догматизму й пасивної ролі учнів у навчанні: "Школа повинна не стільки дати певне коло знань, скільки збільшити загальну психічну працездатність дитини, утворити на цьому ґрунті вільну розвинену особу, індивідуальність. Завдання школи - організувати дитячу свідомість. Організована, вільна свідомість веде до самодіяльності дитини" [2].

Принцип наочності є функціональною концепцією навчання та виходить із самостійної праці самого учня. Унаочнення дає конкретне, чітке уявлення про предмет навчання, робить його доступним дитячому розумінню, вчить дитину спостерігати, думати, правильно висловлювати свої думки. "Коли замість принципу вивчення, пам'яті висовується принцип переробки матеріалу самими учнями, вже маємо підвалину трудової школи" [5].

Принцип індивідуального підходу до учнів означає врахування індивідуальних особливостей учня: "Моральне завдання освіченого вчителя - враховувати індивідуальність учнів" [3, с. 14].

Принцип науковості полягає в тому, що вчитель зобов'язаний викладати предмет на підставі перевірених наукових даних, новітніх досягнень науки, розкривати зв'язок з іншими науками: "Будь-яку точно визначену істину

вводити відразу в усі школи, аж до найелементарнішої" [3]. "Ширий педагог шукає відповіді на питання, що його хвилюють, у системі педагогіки, де школа пов'язана з філософією, з психологією, етикою, з наукою про державне урядування, юридичними науками та політичною економією" [5].

Принцип зв'язку навчання з життям передбачає зв'язок навчання і практичного життя. О. Ф. Музиченко виступає проти пануючого духу в шкільній кімнаті, проти обтяження пам'яті сирым матеріалом і відчуження від життя [4, с. 109].

Комплексна система навчання, в основі якої лежить концентрація системи навчання навколо стрижневої теми. За О. Музиченком, комплексність - активне переживання дітьми миттєвостей, їхнє захоплення невеликим відрізком дійсності, що покликане перетворити школу в центр організованого впливу на суспільне середовище [1].

Процес освіти реалізується спеціально створеними для цього установами, серед яких чільне місце належить школі. "Доброї школи без педагогіки запровадити не можна", - пише педагог [2, с. 140]. Що ж таке школа, для якої потрібна педагогіка та яке значення її для людей?

Школа, на погляд ученого, - це така установа, що не лише передає в чітко визначеному порядку та лешшм шляхом зростаючому поколінню увесь досвід, набутий людством, але й здійснює критичну оцінку цього досвіду та діє таким чином, щоб заглушити одні задатки і заохотити другі [2, с. 138].

О. Ф. Музиченко Наголошував, що якщо школа має важливе значення в житті суспільства та окремих його членів, то вона потребує особливого устрою, правильної організації. Наріжним каменем діяльності педагога було створення єдиної школи в Україні. Олександр Федорович вважав це провідним напрямом розвитку українського шкільництва. Під єдиною школою автор і його однодумці (С. Русова, Я. Чепіга та ін.) розуміли, передусім, національний заклад із рідною мовою навчання, де набувають значного поширення народна творчість, краєзнавство, історія.

Зміст освіти шкіл, на його думку, повинен відображатись у навчальних планах (інваріантна складова) та програмах предметів (варіативна складова). Перша забезпечує єдність навчального процесу та не повинна залежати від "нації, релігії та країни". Друга залежить від усього цього. Вчений справедливо наголошував, що до процесу складання навчальних планів необхідно залучати самих учителів: "Було б більше продуманих, працюючих, педагогічно та з любов'ю складених планів, якби ця важлива справа вирішувалася, головним чином, самими вчителями" [2].

Він наголошує на таких вимогах до навчального плану: розвиток у школі всіх людських інтересів; вивчення предметів, що містять знан-

ня про людину та природу і сприяють формуванню **ниті ваду дитини**; врахування індивідуальних особливостей учнів [2].

Серед завдань, що стоять перед школою, є такі: можливість для **ножно** людини отримати загальну, а потім спеціальну освіту; можливість **вільно** переходити з нижчої до середньої школи, із середньої - до вищої ніколи; обов'язкове і безкоштовне навчання; спільне навчання обох статей [2].

Значним фактором впливу на процес навчання вчений вважає роль учителя. О. Ф. Музиченко пише: "Ті люди, які працюють у школі, приносять народу велику користь" [2, с. 138]. Вчитель повинен мати знання та переконання, але цього мало. Вчитель повинен знати, як передати свої знання дітям. Педагогіка - це особлива наука, яка знайомить учителя з тим, як швидко та легко вчити в школі [2].

Олександр Федорович виступає проти догматичних, книжкових методів навчання. Він звертає увагу на використання вчителями нових, генетичних методів. Вони є важкими для вчителя: треба знати клас, можливості кожного учня, володіти самому глибокими знаннями свого предмета, чітко слідкувати за учнями та їх відповідями, щоб швидко їх оцінювати, використовуючи навіть невдалі відповіді, перевілюватися, жити на уроці, а не передавати те, що задалегідь заготовлено [3, с. 21].

Якщо держава хоче мати добрі школи, вона повинна залучити до роботи в школі не ремісників, а творців. Творити може лише той, у кого є матеріал для творчості та, передусім, визначений загальний світогляд, тому держава повинна не лише не заважати, але й діяльно сприяти формуванню такого світогляду.

Погляди О. Ф. Музиченка на педагогіку, яка ставить собі за мету удосконалити процеси виховання, навчання, розвитку людини, є прогресивними. Він справедливо зауважував, що для того, щоб народ був щасливим, замало лише однієї доброї школи. Треба, щоб життя навколо стало кращим, справедливим, правдивим. Саме цьому сприяють школа та навчання. Вони вказують нам, як зробити кращими себе й улаштувати краще життя навколо, як реформувати себе та життя [2].

Етап реформування на засадах демократизації завжди супроводжується певним хаосом. Бо людина, отримавши свободу, не відразу знає, як нею скористатися, але без неї людина не здатна на власні вчинки, не навчиться самостійності, самовідповідальності. Підтвердимо це словами Олександра Федоровича: "Враження хаосу виходить із того, що нововведення надто швидко виступають на шкільне Діло. Хаос служить лише благодатним вісником, що близький момент нового творіння. Зерна кинуті. У боротьбі виробляються паростки істини" [3, с. 3].

Таким чином, діяльність О. Ф. Музиченка дозволяє вважати його одним із фундаторів нової самобутньої української школи: блискучий аналітик зарубіжного педагогічного здобутку; реформатор освіти на засадах демократизації, переосмислення змісту, методів і форм навчання; прибічник гармонійного персоніфікованого розвитку всіх здібностей дитини; натхненник творчої ролі вчителя; активний прибічник ідеї, яка в парафразі формулюється так: "Учень це не ваза, яку треба наповнити, а вогнище, що треба розпалити" [4, с. 109].

1. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): Навч. посібник / *О. В. Сухомлинська та ін.*; за ред. *О. В. Сухомлинської* - К.: Заповіт, 1996. - 304 с.
2. *Музыченко А.* Что такое педагогика и чему она учит: Отгиск из 9-го тома "Народной энциклопедии".-М., 1912.-С. 134-181.
3. *Музыченко А.* Монизм и школа. - С.-Петербург, 1908. - 30 с.
4. Современные педагогические течения / Сост. *П. О. Кантерев, А. Ф. Музыченко*. - М: Книгоиздательство "Польза", 1913. - 220 с.
5. *Музыченко А. Ф.* Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці. - К., 1919.- 106 с.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2009

А. Тринус

А. Ф. Музыченко о сущности ценностных ориентиров украинской педагогической мысли

Рассматриваются взгляды А. Ф. Музыченко, одного из фундаторов построения украинской национальной школы начала XX века, на сущность украинской педагогической мысли, основные принципы образования, построения школы. Анализируются зарубежные педагогические течения того времени.

О. Трынус

A. F. Muzychenko on Essence of Valuable Guides of Ukrainian Pedagogical Theory

The article considers views of A. F. Muzychenko, one of the Ukrainian national school founders of the beginning of the XXth century, on the essence of the Ukrainian pedagogical theory, main education and school development principles. The author analyzes main international pedagogical trends of that time.

Рецензент - кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник С. М. Вдович